

Neka opažanja o kralju Dareju i njegovoj državi na staroperzijskim natpisima i u Herodotovoj Povijesti

Maja Hasu

Na putu od Bagdada prema Teheranu nalazi se na gorskoj kosi na uzvisini drevna utvrda. U starom se vijeku mjesto zvalo Bagaštana (sjedište bogova), u srednjem vijeku Behistān – pod tim je nazivom arheološki lokalitet poznat u Iranistici, a danas se zove Bīsūtūn. U stijeni je iskopana niša u kojoj su isklesani likovi a oko njih natpisi u klinovom pismu. Kralj, stojeći na poleđu zarobljeniku, okrenut je prema poprsju boga Ahuramazde. Iza kralja su dva vojnika, a pred njim devet sužanja, ruku sapetih na leđima i svezanih jedan za drugog lancima.¹

Kad je Henry C. Rawlinson prepisao taj natpis (1836–1847), iranska se filologija počela naglo razvijati. Kad je pak bio uspješno završen ne malen i ne jednostavan poduhvat dešifriranja klinova pisma i kad su trojezični – perzijski, akadski i elamski – tekstovi napokon bili pročitani², povijest stare Perzije iz doba ahemenidske dinastije sinula je u novom svjetlu, i znamo o njoj više i drugačije nego što su nam kazali do tada poznati antički pisci koji su stoljećima bili glavni izvor za poznavanje starih istočnih naroda. Posebno mjesto među njima zauzima "pater historiae", Herodot. Pa ako se u pojednostima i sumnjalo u njegove navode, prenosili su se oni ipak s prizvukom vjerovanja.

Herodot se doduše trudio da donese brojne podatke, ali prvenstveno da čitaocu zabavi. U pripovijedanje su utkani mit i legenda, pa su i povijesni likovi dani u takvim okvirima. Herodot kaže, npr. ... *γράφω, ἐπιστάμενος περὶ Κύρου καὶ τριφασίας ἑλλας λόγων ὁδοῦς φῆναι.* (I,95)³, a danas više ne vrijedi ona Plinijeve: *Historia, quoquo modo scripta, delectat* (Ep.V,83), mada se i Herodot često ograđuje od onoga što piše: *Ἕλλητες δὲ λέγουσιν ἑλλα τε μάταια πολλὰ καὶ.* (II,2)⁴.

Za ilustraciju Herodotova prikaza uzmimo poznatu povijest Perzije u doba kralja Dareja I (vlada 519–486) i usporedimo je s behistanskim natpisom koji ima karakter državno-pravnog dokumenta o tom vremenu.

Bilo bi teško osvrnuti se ovdje na sve pojedinosti obaju tekstova, ali mogu se razmotriti neka mjesta gdje se tekstovi podudaraju ili su u međusobnoj suprotnosti.

Pripovijedanje o Dareju počinje Herodot (I,209) legendarnim tonom. Perzijski kralj Kir priča Darejevu ocu Histaspu svoj san o Dareju, kako je krilima zasjenio Aziju i Evropu. Ako se i izuzme da je Darejeva

slava svima dobro poznata, već će odatle svatko lako zaključiti kako će velika biti djela Histaspova sina. Herodot priča o malima i velikima, o kraljevima i konjušarima, a perzijski natpis samo o velikima i značajnima: "Ja Darej, kralj veliki, kralj kraljeva⁵, kralj u Perziji, kralj pokorenih zemalja, Vištaspin (Histaspov)⁶ sin, Aršamin (Arsamov) unuk, Hahamaniš (Ahemenid)". Početak je tradicionalan. I na zlatnoj pločici kralja Arijaramne čitamo: "Arijaramna kralj veliki, kralj kraljeva, kralj u Perziji" - ali i: "sin Čišpiša (Teispesa) kralja, unuk Hahamanišev". Darej nije izravno kraljevski sin i zato posebno donosi svoj rod da bi potvrdio sva prava na vladarsko prijestolje Perzije i svih pokorenih zemalja. On zato, naoko nepotrebno, ponavlja: "Meni je otac Arijaramna, Arijaramnin je otac Čišpiš, Čišpišov je otac Hahaman". Ističe da je deveti kralj od Ahemenova roda. Prema Herodotu (III, 75), gdje Kserkso, sin Darejev, spominje svoje porijeklo od Ahemena, između Ahemena i Teispesa javljaju se još tri kraljevske ličnosti - Teispes, Kambiz i Kir. Mislim da treba vjerovati piscu perzijskoga teksta.

I u nabrojanju satrapija iranski izvornik čuva svoje dostojanstvo. Jedno uz drugo 23 imena kraljevskih satrapija u vrlo dobrom ritmu nameću osjećaj o veličini, prostranstvu i skladu velike države. Zaključuje jednom rečenicom: "Ovo su zemlje koje su mi pripale po volji Ahuramazdinoj, meni su bile pokorne i meni su danak donosile, što sam im odredio, to su činile danju i noću." Za prikaz satrapija trebalo je Herodotu osam glava (III, 89-96); u tančine su izneseni podaci o svim vrstama danaka, pa perzijsko bogatstvo i moć svakoga mora zabljesnuti. Za Dareja, koji se smatra odrediteljem tih brojnih poreza, kaže se: "Perzijanci vele da je Darej bio trgovac kad je odredio sve te stvari" (III, 89).

Broj satrapija kod Herodota i u perzijskom tekstu podjednak je (20:23), pri čemu Herodot spominje 19 od 23 imena iz perzijskoga teksta. To ime nije svaki put eponimno za satrapiju.

Herodotovi se podaci ne podudaraju, dakle, u detaljima sa službenim izvještajem, ali, u cjelini gledajući, uprava je perzijske države bila uglavnom poznata i utvrđena stvar. Iz džungle Herodotovih podataka moguće je ipak izvući razliku, iako ne uvijek pravu, u stupnju pokorenosti pojedinih krajeva. U perzijskom natpisu postoji samo jedna finesa. Pokrajina je Perzija būmi, sve su ostale zemlje dahyu⁷.

Zanimljiv je atribut uz jedno od skitskih plemena: Saka haumavarga (= Skiti koji prave somu). Iz indijskog je rituala poznata soma kao piće koje vračeve baca u nadahnut zanos. Herodot (IV, 75/6) spominje višestruku upotrebu konoplje kod Skita, među ostalim i njezina sjemena koje, isparujući se na užarenu kamenu, čini da Skiti urliču.

Važno je primijetiti kako je upleteno ime vrhovnog iranskoga božanstva Ahuramazde. Gdje god Darej, odnosno anonimni pisac koji piše u njegovo ime - jer je kao u zemljama prednjega istoka i ovdje sve u kraljevu slavu - prikazuje koji svoj pothvat, Ahuramazda je prisutan kao pomoćnik ili, bolje rečeno, Darej je oruđe u njegovim rukama i gotovo ravan bogu. Stalno se pojavljuju usporedno. Postoji i likovna potpora uz tekst, jer je u stijeni uklesan kraljevski lik nad kojim je raširio ruke Ahuramazda. Zanimljivo je to da nema spomena Ahuramazde tamo gdje Darej nije sudionik događaja. Naročito se poziva na božansku pomoć kad kaže: "Ahuramazda mi je pomoć nosio dok

sam ovo kraljevstvo stjecao." Te pomoći nije trebalo kraljevskim sinovima.

Natpisi na grobu kralja Dareja u Naqš-i-Rustamu⁶, sastavljeni sa svom pomnjom u čast pokojnoga vladara, imaju još više karakter vjerskoga spomenika. U šestdeset kratkih redova nastupa Ahuramazda deset puta. On je glavni djelatnik u svem Darejevu životu. Pogledajmo početak i kraj nadgrobnoga natpisa u staroperzijskom originalu i u paralelnom prijevodu⁹:

baga:vazraka:Auramazdā:hya:īm
ām:būmim:adā:hya:avam:asm
ānam:adā:hya:martiyam:adā:h
ya:šiyātim:adā:martiyahyā:
hya:Dārayavaum:xšāyaθiyam:ak
unauš:ai:vam:parūvnām:xšāyaθi
iyam:ai:vam:parūvnam:framāta
ram:

Bog veliki je Ahuramazda. On je ovu zemlju stvorio, on je ovo nebo stvorio, on je čovjeka stvorio, on je sreću čovjekovu stvorio, on je Dareja učinio kraljem, jednoga kraljem mnogih, jednoga vladarom mnogih.

Iza hvalospjeva velikome bogu istaknuto je važno kraljevo mjesto u stvaralačkoj zamisli Ahuramazdinoj. Kako nam prizemno nakon toga zvuči, ma koliko fantastična bila, Herodotova priča: *„Αυτος ο Ύψίστος ος εν τα τοσ Ιακου τη ερητη το θρονα λεγων και Οιδερος τοσ Ιακονομεν κρησατο την Περσιαν βασιλητην.“* (III, 88)¹⁰.

Zatim su behistanski i naqš-i-rustamski spomenik gotovo identični. Donose, naime, Darejev rod i čisto arijsko porijeklo. Opet su nabrojene satrapije, sada vrlo pažljivo, pa je moguće na zemljopisnoj karti sagledati prostranu Darejevu državu, koja mu se sva pokorava. Sudeći po Herodotu, što se tiče, na primjer, Skita, ta je vlast bila vrlo slaba, jer su Perzijanci ratujući protiv njih nailazili više na pustu zemlju nego na njezino stanovništvo (isp. Hdt. IV, 46).

Jasno se razabire kako su cijeli natpis i njegovo uklapanje u arhitekturu dobro smišljeni. Pisac se obraća čitaocu koji se zapanjen zaustavio pred tom monumentalnom veličinom: "Ako možda sumnjaš da je toliko ovih zemalja, gledaj nosače što nose prijestolje. Onda ćeš znati i tada će ti biti jasno da je koplje čovjeka Perzijanca daleko doprlo i tada će ti biti jasno da je čovjek Perzijanac daleko od Perzije bio boj." Duga povorka pojedinačnih likova kao da potvrđuje sklad u tekstu¹¹. Opet se kralj poziva na volju Ahuramazdinu i završava:

martiyā:hya:Auramazdāh
ā:framānā:hauvtaiy:gas
tā:mā:θadaya:paθīm:
tyām:rāstām:mā:
:avaradā:mā:štabava

Čovječe, Ahuramazdina volja neka ti ne bude mrska, ne napuštaj pravoga puta, ne buni se!

Tome gotovo da i ne treba komentara. Sigurno je bilo vrlo impresivno pročitati takvu prijetnju sa stijene što se tako izvila u visine.

Donji natpis na Darejevu grobu govori o njemu kao vladaru koji po stvaralačkoj volji Ahuramazdinoj ljubi dobro a mrzi zlo¹². Sav je tekst prožet tim svetim osjećajem. Ljudi su - po naravi - podijeljeni na moćne i slabe, no pred kraljevom su ličnošću svi ravnopravni. On je blagonaklon slušalac obiju zavađenih strana. Kraljeva je pravda

neumoljiva. Ne trpi zločina, a još manje podnosi da zločini ostaju nekažnjeni. Kao što osvećuje zločin, tako obilno nagrađuje vjerna čovjeka. Vladar je iznad ljudskih strasti, on suspreže svoju srdžbu. Izvježban je u bojnim vještinama, iskusan jahač, strijelac, kopljanik. Česti su u perzijskim reljefnim prikazima likovi konja u trku i konjanika s naprezenim kopljem. U tradiciji dojučerašnjega nomada Arijca konj je važna životinja¹³. Sada je već lakše vjerovati kako Herodotova priča nije bez osnova, da su konj i konjanik srasli, pa je mogla nastati legenda kako se zahvaljujući toj životinji vladar uspije na prijestolje. Priču, kojoj u ozbiljnu tekstu nema mjesta, pripovjedač je samo preuzeo i obradio je kao premnoge druge.

Što je ličnost vladara u Perziji, o tome rječito govori i završetak spomenutog nadgrobnog spomenika. Čitaocu se obraća: "Slugo!" Bilo tko da to čita, niži je od kralja, podložnik kojega čeka prokletstvo i izgon ako se buni.

Stil nadgrobnih natpisa, same palače u Perzepolisu, Pasargadama, grobnice Darejevih prethodnika ispisane sličnim tekstovima dokazuju koliko se pažnje polagalo na ovu vrstu umjetnosti i čine razumljivim razvijen umjetnički stil tih natpisa.

Na behistanskoj stijeni nakon uobičajena uvoda počinje epsko izlaganje centralnoga događaja kojim se okrenula sva Darejeva sudbina - pobuna Maga Gaumāte i njegova uzurpiranje perzijskoga prijestolja (red 27-73). To je pokušaj Međana da vrata vlast u svoje ruke, jer su Mazī medsko pleme, među koja ih uvrštava i Herodot (I, 101)¹⁴.

Najprije je Kambiz, sin Kirov¹⁵, ubio brata "Bardiya nāma...hamāta hamapitā" (red 30), a Herodot dodaje: "Pomahnitao i ubio *Σμέρδιν δόνην πατρὸς καὶ μητρὸς τῆς αὐτοῦ*". Slažu se dakle da je Bardiya (Smerdis) brat Kambizov "od istoga oca i iste majke". Po perzijskom je tekstu Kambiz ubivši brata otišao u Egipat - da je to osvajalački pohod, o tome nema ni spomena, a nije ni potrebno, jer to svatko zna. Herodot, kao obično, tumači Kambizov zločinački postupak uplićući san i zla znamenja, kojima objašnjava Kambizov strah pred Smerdisom i nalog za ubistvo poslan iz Egipta (III, 30-32). U Herodota se uz Maga Smerdisa javlja i lik njegova brata Patizita. Lažni Smerdis nije puštao k sebi nikoga od najvišega perzijskoga plemstva, a i perzijski izvještaj kaže kako je plemstvo bilo zbunjeno i neobaviješteno što je zapravo s Bardiyom. Za Perzijanca visoka roda moralo je biti strašno ako mu se uskratio pristup na dvor.

"Onda se laž razmahala u zemlji i plemstvo se odmetnulo od Kambiza". Herodot kaže da ih je Mag Smerdis oslobodio poreza.

Kad je ubio Smerdisa, stao je Darej uređivati državu. Najprije je obračunao s bunama poniklim iz Smerdisove pobune. Perzijski je Darej junak, Herodotov gotovo okrutnik. Doista su perzijske zemlje vispazāna (mnogoljudne), kad Darejev vojskovođa Zopir može žrtvovati nekoliko tisuća vlastitih ljudi ne bi li stekao neprijateljevo povjerenje i tako ga namamio u lukavu zamku i iznio sjajnu pobjedu u slavu svoga kralja (III, 153/8).

Primijetimo na kraju da je Herodot podanik perzijskoga vladara, rođen u Halikarnasu, ne tako daleko od Sarda, "tog bisera perzijske vlasti u primorju" (Plut. Aleks. 17). Već samo njegovo djelo može

pokazati kalike su raznolikosti bile između pojedinih područja velikoga kraljevstva i koliko je tu različitih duhova i shvaćanja stvoreno, jer dva gotovo istovremeno nastala povijesna spomenika – behistanski natpisi cca 520, naqš-i-rutamski cca 510, i Herodotovo djelo u 5.st. pr.n.e. – odrazuju samo dva vida tih suprotnosti. To je razumljivo ako uzmemo u obzir kako oni polaze s potpuno različitih stajališta. Herodot priča toliko toga i istovremeno nosi u sebi sumnju u sve one vrijednosti i vjerovanja koja su tako uvriježena u perzijskom mentalitetu, a sastavni su dio njihova života.

Na vlastitu je, dakle, tlu perzijski podanik vrlo samostalan, ali odnos prema centralnoj vlasti čvrsto je iskristaliziran, vrlo strog i svima jasan.

Ne može se govoriti da otkriće iranskih izvora pobija stoljećima poznat Herodotov izvještaj, ono ga možda ispravlja, a jedan se s drugim međusobno dopunjuju.

Zato sam u ovom kratkom prikazu za čitaoce Latina et Graeca svjesno dala veći prostor perzijskom izvorniku i citatima, ne bi li se našli ponukanima da katkada posegnu i za tim vrelima.

Bilješke

1 Deveti je sužanj dodan nakon pobjede nad Skitima. Prepoznajemo ga po šiljatoj kapi. Perzijski ih tekst i zove "Sakā tigraxauda" (Skiti šiljata klobuka).

2 Perzijski je dio najpotpuniji i najbolje objašnjen.

3 ... pisat ću premda bih znao o Kiru i na tri druga načina govoriti.

4 Heleni pričaju i druge mnoge ludosti kao ...

5 Staroperzijska je formula xšāyaθiya xšāyaθiyānām. I na grobnici sasanićskoga vladara Šapura I (241-272) u Naqš-i-Rustamu čitamo: [ΣΑ-ΠΩ]Ρ[ΟΥ] ΒΑ[ΣΙΛΕΥΣ] Β[ΑΣΙΛΕΥΣ] [ΑΡΙΑΝ]ΩΝ, a danas je službeni naslov iranskoga vladara šah in šahom.

6 Ime u zagradi prema grčkome je stvoren tradicionalan oblik za izvorni iranski. Darejevo je perzijsko ime Dārayavauš. Herodot (I,139) kaže da sva muška perzijska imena svršavaju dorskim *θ*ijmaθ, odnosno janskim *θár*, i kod Herodota je to u potpunosti tako, a i perzijski izvornik kod svih imena čuva tragove krajnjega -s.

7 dahyu=pokorena, podložna zemlja; prema indoiranskom dāsa=nearijski podanik arijskoga osvajača.

8 Naqš-i-Rustam, 5 km od Perzepolisa, u elamsko je doba (1000 godina prije Ahemenida) svetište, a kasnije niz udubelih grobnica Dareja I, Kserksa, Artakserksa i Dareja II. Na sve četiri grobnice predstavnici pokorenih naroda drže prijestolje s kraljem i Ahuramazdom.

9 Prijevodi iranskih tekstova izradjeni su pod vodstvom prof.Katičića u lingvističkom seminaru šk.god.1973/4.

10 Darej, sin Histaspov, stekao je vlast nad Perzijancima zaslugom svoga konja i konjušara Ebara. - Kad je trebalo da konj jednoga od kandidata za prijestolje prvi zarže u zoru i tako dade povoljno zna-

menje za svoga gospodara, dosjetljivi je konjušar trikom pomogao Dareju da dođe do vlasti.

¹¹ Ovo je oblikovanje tisućljetna tradicija. Umjetnički spomenici prve dinastije Ura u Mezopotamiji (cca 3100.pr.n.e.) na inkrustiranom pannonu prikazuju vojni pohod i povorku zarobljenika, a kratj je veći od drugih. Ovdje to međutim nije samo ponavljanje poznate teme, jer se iz brojnih pojedinosti može odrediti kojem narodu pripada pojedini lik, nosilac danka. - Što dakle tekst o odnosima pojedinih naroda prešućuje, govori reljef: grupam Medana upravlja Perzijanac, Elamcima Medanin itd.

¹² Karakteristično suprotstavljanje dobra i zla kad se monoteistički mazdaizam u Iranu počinje pretvarati u dualističku religiju.

¹³ Često se javlja, u obliku "aspa", kao drugi dio složenice bahuvrthi u imenima mnogih uglednih Perzijanaca.

¹⁴ Riječ "mag" danas ima prvenstveno značenje vrač. Vjerojatno su već u Herodotovo vrijeme Mazi bili - možda zbog svoga zastarjela obredna postupka i njegova nerazumljiva jezika - smatrani posrednicima između božanstva i smrtnika. Perzijanci, osjećajući se od njih ugroženi, pokušavali su ih na sve načine degradirati. Izdavač perzijskih tekstova trebao je ipak pisati Maguš velikim početnim slovom, kad je tako odlučio kod svih imena, jer su Mazi ovdje prvenstveno nacionalno suprotstavljani Perzijancima.

¹⁵ Šperz .Kabūjiya, Kurauš puca.

Bibliografija

- W.Hinz: Altiranische Funde und Forschungen, Walter de Gruyter, Berlin 1969. - s opsežnom literaturom
- R.Ghirshmen: L'Iran des origines à l'Islam, Paris 1951.
- R.Ghirshmen: Perse, Paris 1963. - s literaturom
- 45 M.Mayrhofer: Xerxes, König der Königen, Wien, H.Böhlans 1970,8

RESUME

Certaines observations concernant le roi Darius et son état sur les inscriptions en ancien persan et dans l'Histoire d'Hérodote.

Maja Hosu

Le travail de sir Henry C. Rawlinson, qui a recopié dans la période de 1836 à 1847 la grande inscription des rois persans excavée à Béhistan, a joué un rôle très important pour le nouvel accès à l'étude de l'histoire du Moyen Orient. Le déchiffrement de l'écriture cunéiforme a influencé sur le développement rapide de la philologie iranienne. Peu après ont été déchiffrées les inscriptions des tombes royales à Naqš-e Rostam et des palais royaux à Persépolis et à Pasargades, ce qui a donné lieu à la comparaison des sources des écrivains antiques connues depuis longtemps et de celles nouvellement découvertes, quoique d'autant de la même époque à peu près.

Pour montrer un aspect de cette comparaison on s'est servi de l'original officiel persan et de la narration d'Hérodote sur le roi Darius. La description centrale sur le monument de Béhistan est l'élévation au trône, très importante et très caractéristique pour Darius parce qu'il n'avait pas hérité du pouvoir royal.

La différence consiste avant tout dans le style: sérieux, majestueux et presque objectif pour ainsi dire sur l'inscription persane, et épique et légendaire chez Hérodote, Grec de l'Asie Mineure. L'abondance de son style cache souvent beaucoup d'observations lucides. Prenant en considération les divers points de vue dont partent les écrivains des deux originaux, on peut conclure qu'il y avait beaucoup de correspondances entre eux, comme par exemple la répartition administrative de l'état persan en satrapies. Quand Hérodote dit: "Les Persans savent estimer les fils des rois", il affirme justement ce que les inscriptions persanes montrent si éloquemment.

Ce qui distingue le texte grec des textes persans, c'est l'idée principale. Hérodote est en premier lieu un narrateur tandis que l'auteur persan compte sur l'effet de la base picturale aussi, qui, en se fondant avec l'expression littéraire, joue un rôle spécifique en complétant le texte dans certains détails passés sous silence.

Tout y est soumis au roi. Il se présente toujours dans la première personne et il a l'air d'être infallible, inspiré par la divinité d'Ahura-mazda. Il est le premier sous sa protection. L'estime du roi a atteint une forme littéraire puissante sur l'épithète de Darius.

Si l'on conclut que les textes persans et le texte grec ne se contredisent pas mais, au contraire, se complètent, je voudrais que cet exposé soit un modeste encouragement pour l'utilisation de ces deux sources.